

למנהג הקבורה השניה וליקוט עצמות

מאת פ. בר-אדון

ספרותנו העתיקה מרובים בה עקבות מנהג ליקוט העצמות. המציאות הארכיאולוגיות מלמדות, שהיו נוהגים להשתמש כמה פעמים בקבר אחד. את עצמות המתים הראשונים היו מלקטים וטומנים בו בקבר אם בגלוסקמאות ואם בלעדן. בבית הקברות היהודי שבבית שערים (שיך אבריק) מצאנו ליקוט עצמות בתוך מהמורה שברצפה. ליד גופה ששלדה נשתמר. ראוי לציין, כי מנהג זה נפוץ מאוד גם היום בין הבדוים שוכני ההרים. בסלעי ההרים, וביחוד בגולן הבולתי, קשה מאוד החציבה, וחציבת קבר מצריכה עמל רב, — על כן קיימים בתי קברות מיוחדים וקבועים, ונוהגים שם לקבור בקבר אחד קבורה שניה, שלישית וכו'.

מנהג זה זר לשוכני השפלה, שאדמתה רכה ונוחה לחפירה, והם קוברים את מתיהם בכל אשר יזדמן להם. הערבים מהישוב רואים במעשי הבדוים ההרריים — בזיון מתים.

גופות גברים נטמנות תמיד בקברי גברים, שקל להכירם על ידי סימן מיוחד. היינו: שתי אבנים בקצותיו; ואת גופות הנשים — בתוך קברי נשים, המצויינות בשלש אבנים: שתי אבנים בקצות הקבר ואבן נוספת באמצעו. את עצמות המת הקודם נוהגים הבדוים ללקט בפינה אחת, בגומה, לרגלי המת החדש המושם בקבר.

בתוך הקבר ניכרת לעתים קרובות ערבוביה של עצמות עתיקות צהובות ורקובות ועצמות שלמות — באותה הפינה, סימן לכמה קבורות שכבר קברו באותו הקבר גופו.

הבדוים רגילים לקבור את מתיהם בקישוטיהם המעטים, שענדו לעצמם בחייהם, וביחוד בקמיעות ובחרוזים הצבעוניים. כשפותחים קבר כזה ומוצאים בו עוד שרידי קישוטים כאלה, לוקחים אותם המלויים כסגולות בדוקות, לפי אגדות ואמונות תפלות הנפוצות בין שבטי הבדוים.

נוהגים לפתוח את הקברים לקבורה חדשה אחת לעשר שנים בקירוב, כי במשך פרק זמן זה לא נשאר מגופת המת הקודם אלא גל של עצמות בלבד. אם כי אין על הקבר כל ציון, שם או תאריך, יודעים הבדוים להכיר בטביעת עינם המובהקת ובזכרונם הטוב למי הקבר ומתי נקבר.

משפחות המתים הקודמים אינם מערערים על הקבורה השניה בקברו של
בן משפחתם.

שייכים או אמירים, שהם בבחינת קדושים, אין קוברים בקבריהם קבורה
שניה, ולהם חוצבים תמיד קבר חדש.
בתוך הקבר, סביב גופת המת, שמים אבנים המשמשות משענת לאבני
כסוי (כדוגמת כמה קברים בבית שערים); עליהן שופכים עפר, ועל העפר שמים
גל אבנים מפחד חיות טורפות ותנים.

עומק הקבר הוא — כמטר, רוחבו — 60 ס"מ וארכו — 1.50-1.70 מ' בקרוב.
קוברים את המתים בתכריכים לבנים; את הראש או את הפנים מפנים
תמיד לצד דרום, ל"קבלה", לכוון מכה הקדושה למושלים*.)

הערה למאמרו של פ. בר-אדון

למרות העניין הרב שברשימתו של מר פ. בר-אדון בדבר מנהג ליקוט עצמות
בין בדוי הגולן, מסופקני אם יתכן להעמיד את המנהג הזה רק על סיבה כלכלית-תכנית
בלבד; שהרי ליקוט עצמות כבר נודע בתקופה הכלקוליטית בחררה, במקום שהוא
שפלת אדמה נוחה לחפירה, ולא היה בה משום קושי תכני כל שהוא לחפירת קברות חדשים**.)
ואם בחררה אפשר אולי לישוב בדוחק את התופעה הזו בקשי הכנת גלוסקמאות
החרס, שתעשייתן היתה עדיין בחיתוליה, הרי במצרים של תקופת השושלת הי"ח אין
לתירוץ דחוק זה כל אחיזה. והנה בבית הקברות הנרחב שע"י קאי-אל-ג'יירי (בסביבת אֶסְיוֹט)
מצא המחבר עצמו בכמה קברות של התקופה הנ"ל קבורות משנה שלמען הטמנתן נדחקו
עצמות המתים הקודמים הצדה אל דפנות הקבר או גובבו לערמה באחת הפינות. הקרקע
בסביבה היא אדמה קלה הנוחה לחפירה, וגם הקברות עצמם אינם עמוקים ונרחבים ביותר.
מפני כך קשה לדעתי לבסס את מנהג ליקוט עצמות רק על הכרח כלכלית-תכני
בלבד. אם שימשו כאן רשלנות ועצלנות בלבד, או שפעלו בכיוון זה גם גורמים דתיים
וחברתיים הנעלמים מאתנו לעת-עתה, לעתיד פתרונים!

ש. ייבין

(* לתיאור מנהגי הקבורה בין הבידוים — ראה ספרי „באהלי מדבר“ (הוצ' שטיבל), עמ' 140—143.)

(** E. L. Sukenik, *A Chalcolithic Necropolis at Hederah*, *JPOS XVII*, p. 19.)